



Μάθημα 23ο

Ἡ κατασκευή τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς (Α΄).

Θεωρίες περί γενέσεως τῆς ψυχῆς.

Ἡδη ἀναλύσαμε, παιδιά, τό θέμα τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπινου σώματος στά δύο τελευταῖα μας μαθήματα· τώρα πρέπει νά δοῦμε καί τή δημιουργία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Λέει τό ἱερό κείμενο: «καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»¹. Καὶ ἔπλασε ὁ Θεός τόν ἄνθρωπο, ἀφοῦ ἔλαβε χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ· καὶ φύσηξε στό πρόσωπό του –μιά ἄλλη γραφή λέει στους *μυκτῆρες*, στά ρουθούνια–² φύσηξε πνοή ζωῆς, κι ἔγινε ὁ ἄνθρωπος ζωντανή ψυχή, ἔδωσε στὸν ἄνθρωπο ζωή.

Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι γιὰ τὴν κατασκευή τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ὁ Θεός παίρνει τὰ ὑλικά στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δημιουργία Του, ἀπὸ αὐτὰ πού ἤδη ὑπάρχουν, δηλαδή ἐκ τῶν ὄντων. Ἀντιθέτως, γιὰ τὴν ψυχὴ δέν παίρ-

1. Γέν. 2, 7.

2. Τό Μασοριτικό κείμενο γράφει: καὶ φύσηξε στους *μυκτῆρες* του πνοή ζωῆς, καὶ ἔγινε ὁ ἄνθρωπος ζωντανή ψυχή.

νει κανένα υλικό στοιχείο, αλλά κάνει μία πράξη· ἐμφυσᾷ, φυσάει μέσα· «ἐνεφύσησε» λέει. Αυτό σημαίνει ὅτι προκειμένου νά πλάσει ὁ Θεός τήν ψυχή προβαίνει σέ μία ιδιαίτερη δημιουργική πράξη. Ἐξάλλου ἐκεῖνο τό «ἔπλασεν ὁ Θεός» ἀναφέρεται στόν ὅλο ἄνθρωπο· «καί ἔπλασεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον». Δέν λέει ἔπλασε ὁ Θεός τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἔπλασε τόν ἄνθρωπο.³ Συνεπῶς, τόσο τό σῶμα, ὅσο καί ἡ ψυχή, εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ.

Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ἡ ψυχή εἶναι κτίσμα, ὅχι ὅμως ἀπό ὑπάρχουσα ὕλη.

Προσέξτε αὐτό, γιατί ἔχει πολύ μεγάλη σημασία. Πολλοί νομίζουν –θά δοῦμε λίγο πιό κάτω τό γιατί– ὅτι ἡ ψυχή εἶναι βεβαίως κάτι πνευματικό, εἶναι ἄϋλο, ἀλλά ὅτι δέν εἶναι κτίσμα.⁴

Εἶναι κτίσμα ἡ ψυχή, παιδιά· ὅπως καί οἱ ἄγγελοι εἶναι πνεύματα, ἀλλά εἶναι κτίσματα. Λέει σαφῶς ἡ Ἀγία Γραφή: «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα»⁵, Αὐτός πού κάνει τοὺς ἀγγέλους Του πνεύματα. Εἶδατε τί ρῆμα χρησιμοποιεῖ; «ὁ ποιῶν», Αὐτός πού κάνει. Τό ρῆμα ποιῶ σημαίνει κατασκευάζω· δέν σημαίνει γεννῶ. Οἱ ἄγγελοι δέν εἶναι ἀπό τήν οὐσία τοῦ

3. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἀντικρούοντας τήν ἐλληνιστική διύστικη ἀνθρωπολογία, πού θέλει τήν ψυχή νά προϋπάρχει τοῦ σώματος, ἐπιγραμματικά τονίζει: «ἅμα δὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχή πέπλασται, οὐ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ ὕστερον» (*Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 150), ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς λέει: «μὴ ἂν ψυχὴν μόνην, μήτε σῶμα μόνον λέγεσθαι ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, ὃν δὲ καὶ κατ' εἰκόνα πεποιηκέναι Θεὸς λέγεται» (PG 150, 1361C).

4. Βλ. Μάθημα 17ο, ὑποσημ. 17, σελ. 130.

5. Ψαλμ. 104, 4.

Θεοῦ· οὔτε καί ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅπως θὰ τό δοῦμε λίγο πιό κάτω.

Ἡ ψυχὴ λοιπόν εἶναι κτίσμα, εἶναι πλάσμα, ἀλλὰ, τό ὑπογραμμίζω πάλι, δέν εἶναι ἀπὸ ὑπάρχουσα ὕλη. Δηλαδή δέν ἔχει καμμία σχέση ἡ ψυχὴ μέ τόν ὑλικό κόσμο, ἀπὸ τόν ὁποῖο ἔγινε τό ἀνθρώπινο σῶμα.

Τό ὑπογραμμίζω αὐτό, διότι οἱ ὑλιστές θεωροῦν πώς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ –πού ἀμφισβητοῦν ἀκόμα καί τὴν ὕπαρξή της... ἄλλο θέμα αὐτό– εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὕλης, μιά μορφή τῆς ὕλης, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καί ἡ ἐνέργεια. Τί εἶναι ἡ ἐνέργεια; Εἶναι μιά ἄλλη μορφή τῆς ὕλης.⁶ Λένε λοιπόν πώς ἡ ψυχὴ καί ἡ συνείδηση εἶναι μιά ἐκδήλωση τῆς ὕλης, μιά μορφή τῆς ὕλης, δηλαδή εἶναι ἐνέργεια καί τίποτε ἄλλο. Ἐδῶ ὅμως μᾶς λέει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ δέν εἶναι οὔτε μορφή ὕλης οὔτε ἐνέργεια.

Στόν Πνευματισμό, δηλαδή τά μέντιουμ, ὅπου πηγαίνουν ἐκεῖ δυστυχῶς οἱ ἄνθρωποι νά ρωτήσουν τά λεγόμενα πνεύματα γιά τό μέλλον, γιά τό τί πρέπει νά κάνουν καί οὔτω καθ' ἑξῆς, ἐκεῖ βέβαια εἶναι κάποια πνεύματα, πράγματι· εἶναι ὅμως πονηρά πνεύματα, εἶναι δαίμονες!... Καί τούς δαίμονες ρωτοῦν ἐκεῖνοι πού πηγαίνουν νά ρωτήσουν! Προσέξτε με· κατά κανόνα δαίμονες εἶναι, χωρίς καμμία ἐξαιρέση! Οὐδέποτε ὁ Θεός θὰ κατέβαινε στό ἐπίπεδο αὐτό, νά πηγαίνουν οἱ ἄνθρωποι στά μαντεῖα καί νά ρωτᾶνε τόν Θεό. Ποιόν

6. Στό σύμπαν ἡ ὕλη καί ἡ ἐνέργεια εἶναι οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Σύμφωνα μέ τή θεωρίᾳ τῆς εἰδικῆς σχετικότητος, μεταξύ ὕλης καί ἐνεργείας ὑπάρχει μιά σχέση ἰσοδυναμίας, ὅπου ἡ ἐνέργεια εἶναι ἴση μέ τή μάζα ἐπὶ τό τετράγωνο τῆς ταχύτητος τοῦ φωτός ($E = m \cdot c^2$). Βλ. Μάθημα 22ο, σελ. 259.

Θεός;... Ὁ Θεός ἐκεῖ κατεβαίνει;... στό μαντεῖο κατεβαίνει;... στό ἐπίπεδο τοῦ μαντείου κατεβαίνει;... Ὁ Θεός νά φυλάξει! Οἱ δαίμονες ὑπηρετοῦν τά μαντεῖα. Καί ὅταν πηγαίνουν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ νά ρωτήσουν τά μέντιουμ γιά διάφορα θέματα καί πράγματα, τό ξαναλέω, τούς δαίμονες ρωτᾶνε.

Βλέπουμε λοιπόν ὅτι ὁ Πνευματισμός σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι μία θρησκεία. Καί τό δυστύχημα εἶναι ὅτι ἐκμεταλλεύονται καί στοιχεῖα τῆς πίστεώς μας, τήν ὁποία βεβαίως δέν δέχονται. Τόν Χριστιανισμό στήν πραγματικότητα τόν ἀπορρίπτουν, καί ἐρμηνεύουν τά πράγματα ὅπως αὐτοί κρίνουν.

Γιά παράδειγμα, μιᾶνε γιά τόν ἅγιο Νεκτάριο, ὅτι τόν ἐπικαλέστηκαν –εἶχα διαβάσει ἕνα ἐντυπό τους– καί στήν αἴθουσα πού τόν ἐπικαλέστηκαν παρουσιάστηκαν, λένε, σπινθηρες!...

Αὐτό θυμίζει ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό πείραμα τοῦ Herz –θά τό ξέρετε ἀπό τή Φυσική στό σχολεῖο σας– ὁ ὁποῖος μέ μία συσκευή παρήγαγε ὑψίσυχνα ἠλεκτρικά ρεύματα, καί στά ἀντικείμενα τοῦ δωματίου παρουσιάστηκαν σπινθηρες, ἐπειδή ἔγινε μεταφορά τῆς ἐνεργείας. Θά τό ξέρετε. Ἐξ ἄλλου, πάνω σ' αὐτό τό φαινόμενο, πάνω σ' αὐτό τό πείραμα, στηρίζονται οἱ τηλεπικοινωνίες –τό ραδιόφωνο, ὁ ἀσύρματος καί ἄλλα– γενικά οἱ ἀσύρματες ἐπικοινωνίες.⁷

7. Πολύ γνωστά ἐπίσης καί ἐντυπωσιακά εἶναι τά πειράματα πού διεξήγαγε ὁ Νίκολα Τέσλα στό Κολοράντο Σπρίνγκς πάνω στήν ἀσύρματη μεταφορά ἐνεργείας (*Wireless Transmission of Energy*). Σέ αὐτές τίς ἐπιδείξεις ὁ Τέσλα χρησιμοποιοῦσε τόν ἑαυτό του ὡς πειραματόζωο καί ἀφηνόταν νά διαποτισεῖ ἀπό ρεῦμα χιλιάδων βόλτς, ὥστε τό σῶμα του σπινθηροβολοῦσε ἀπό ἠλεκτρισμό! Ἐν-

Κάπως έτσι περιίπου τοποθετοῦν καί τήν παρουσία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου μέσα στή σύναξή τους!... Καί τό θεώρησαν, λένε, μεγάλη εὐλογία αὐτό, τό ὅτι ἐμφανίστηκε ὁ ἅγιος Νεκτάριος μέ τή μορφή σπινθήρων μέσα στή συνεδρίασή τους τήν πνευματιστική!... Αὐτά εἶναι, καθαρά-καθαρά, δαιμονικά καμώματα.

Ἡ ψυχή, παιδιά, δέν εἶναι κάποια ἐνέργεια, γιά νά παρουσιάζει σπινθηρισμούς, ὅπως θά παρουσίαζε ἡ ἡλεκτρική ἐνέργεια ἐπάνω στά μεταλλικά ἀντικείμενα. Εἶναι ὅπως ὅταν ἔχουμε ἕναν θυελλώδη καιρό καί εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ἡλεκτρικῶς φορτισμένη, ἡ κορεσμένη σέ ἡλεκτρικά φορτία, βλέπετε νά ἡλεκτρίζονται τά μεταλλικά ἀντικείμενα.⁸ Τέτοια πράγματα δέν ὑπάρχουν ἐδῶ. Γι' αὐτό σᾶς ἐξηγήσα καί ἐπιμένω σ' αὐτό τό σημεῖο, νά μήν παρασυρθεῖτε ποτέ.

Ἡ ψυχή, λέω γιά πέμπτη φορά, δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν ὕλη. Μόνο τό σῶμα ἔχει σχέση μέ τήν ὕλη· τό πνεῦμα, ἡ ψυχή, δέν ἔχει καμμία σχέση. Ἐξάλλου τό ρῆμα «ἐνεφύσησεν» αὐτό θέλει νά δείξει, ὅπως λέει ὁ Θεοδώρητος· «τῆς ψυχῆς τήν φύσιν»⁹, θέλει νά δείξει τή φύση τῆς ψυχῆς, ὅτι εἶναι κάτι ἄλλο.¹⁰

τυπωσιακές φωτογραφίες δείχνουν τόν ἐφευρέτη νά κάθεται ψυχραιμος σέ μιά καρέκλα στό μέσον τοῦ ἐργαστηρίου του, ἐνῶ πάνω του ξεσποῦν τεχνητές ἀστραπές καί ἡλεκτρικές ἑκκενώσεις!

8. Βλ. διάσημο πείραμα Βενιαμίν Φραγκλίνου μέ τόν χαρταετό.

9. Θεοδώρητος Κύρου, *Εἰς τὰ ἄπορα τῆς Θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογήν*, PG 80, ἐρῶτ. ΚΓ', 121AB. Βλ. Θεόδωρος Μοψουεστίας, *Ἀποσπάσματα εἰς τήν Γένεσιν*, Α', PG 66, 637A: «τῷ δὲ ἐνεφύσησεν πνοὴν ζωῆς, τὴν ψυχὴν ἐμφήνας».

10. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος τονίζει πῶς τό ἐμφύσημα αὐτό χάρισε στό ἀνθρώπινο σῶμα ζωτική ἐνέργεια, καί μάλιστα ἀπ' αὐτό τό ἐμφύσημα δημιουργεῖται ἡ σύστασις τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς (*Εἰς*

Ἐάν ρωτήσετε ποιά εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς; θά ἀπαντούσαμε: μήπως ἔχουμε ἀνακαλύψει ποιά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ σώματος;...

Εἶναι γνωστό ὅτι τήν ὕλη τήν ἀγνοοῦμε· τό εἶχαμε πεῖ καί σ' ἓνα περασμένο μας μάθημα στήν χριστιανική Κοσμολογία.¹¹ Δέν γνωρίζουμε, παιδιά, τί πράγμα εἶναι ἡ ὕλη. Δηλαδή ὁ ἄνθρωπος τήν ἀγνοεῖ. Καί ὅταν λέμε ἄτομο ὕλης κι ὅταν ἀκόμη μιᾶμε γιά ὑποατομικά στοιχεῖα, δηλαδή αὐτά πού συνιστοῦν τό ἄτομο τῆς ὕλης, ὅπως τό πρωτόνιο ἢ τό ἠλεκτρόνιο, –παίρνω αὐτά τά θεμελιώδη ἐνός ατομικοῦ στοιχείου– καί αὐτά δέν ξέρουμε τί ἀκριβῶς εἶναι. Ὅταν λέμε πρωτόνιο ἢ ἠλεκτρόνιο, δέν ξέρουμε τί πράγματα εἶναι. Δηλαδή ἡ φύση, τόσο τῆς ὕλης, ὅσο καί τῆς ἐνεργείας, μᾶς εἶναι ἄγνωστη.¹²

τὴν Γένεσιν ὁμιλῶν, IB', PG 53, 107: «Πρότερον ἀπὸ τοῦ χοῦ τοῦ σώματος δημιουργεῖται, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ζωτικὴ δύναμις αὐτῷ δίδεται, ὅπερ ἐστὶν ἡ τῆς ψυχῆς οὐσία»). Ἀνάλογη ἐρμηνεία δίνει καί ὁ ἅγ. Ἰωάννης Δαμασκηνός· τό θεῖο ἐμφύσημα εἶναι αὐτό πού δίνει στόν ἄνθρωπο τή νοερή καί λογικὴ ψυχὴ (Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, PG 94, 920B: «ψυχὴν δὲ λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος δοὺς αὐτῷ, ὅπερ δὴ θείαν εἰκόνα φαιμέν»). Βλ. καί ἅγιος Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἑξαήμερον, PG 18, 749BC: «Ὁ Θεὸς τεκτινάμενος τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ λογικὴν ψυχὴν»).

11. Ἡ Γένεσις, Τόμος Α', Μάθημα 9ο, Ἰ. Μ. Κομνηνείου, σ. 195.

12. Τό πρόβλημα τῆς δομῆς καί φύσεως τῆς ὕλης, παρ' ὅλες τίς ραγδαῖες ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης καί τίς καταγιστικὲς ἀνακαλύψεις μέχρι καί σήμερα, δέν λύθηκε. Ἀπὸ τὴν κλασικὴ φυσικὴ, τῶν Newton καί Maxwell, προχωρήσαμε στήν κβαντικὴ φυσικὴ, τῶν Plank καί Einstein, πού δέχθηκαν τά κβάντα ὡς συστατικὸ τῆς ἠλεκτρομαγνητικῆς ἀκτινοβολίας, πού τά ὀνόμασαν φωτόνια. Στά φωτόνια, δηλαδή στό φῶς, ἀποδόθηκαν ιδιότητες κύματος ἀλλὰ καί σωματιδίου. Αὐτὴν τὴ διπλὴ φύση τῶν φωτονίων ὁ de Broglie

Ἀκοῦστε τί εἶπα: ἡ φύση τῆς ὕλης, ἡ οὐσία της· ὄχι ἡ συμπεριφορὰ της. Ἡ συμπεριφορὰ της εἶναι εὐκόλο πρᾶγμα, τὴ βλέπουμε. Μάλιστα τὰ φαινόμενα πού ἔχουμε γύρω στή φύση ὀφείλονται στή συμπεριφορὰ τῆς ὕλης. Ἀλλά ἡ οὐσία, ἡ ὑφή τῆς ὕλης μᾶς εἶναι ἄγνωστη· δέν ξέρουμε τί ἀκριβῶς εἶναι. Καί ἴσως, τό καί πιθανότατο, ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε θά γνωρίσει τήν ὑφή, τήν οὐσία τῆς ὕλης.

Ἐάν λοιπόν, παιδιά, ἐκείνο πού μπορούμε νά τό χρησιμοποιοῦμε ὡς ἀντικείμενο ἐρεῦνης, τήν ὕλη, τό ἀγνοοῦμε, δέν τό ξέρουμε, πόσο περισσότερο δέν θά ἀγνοοῦμε τήν οὐσία τῆς ψυχῆς, τοῦ πνεύματος! Τί εἶναι πνεῦμα; Δέν ξέρουμε. Τί εἶναι ὕλη; Δέν ξέρουμε. Ἄν κάποιος σᾶς πεῖ ὅτι ξέρει τί εἶναι ὕλη, εἶναι ἀφε-

τήν γενίκευσε καί γιά ἄλλα σωματίδια, ὅπως τὰ ἠλεκτρόνια, ἀλλά καί τὰ ὑπόλοιπα ὑποατομικά σωματίδια, διατυπώνοντας μιὰ ὕλο-κυματική θεωρία, πού ἀποδίδει τελικά στήν ὕλη καί κυματική συμπεριφορὰ. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ κυματικός χαρακτήρας τοῦ ἠλεκτρονίου ἐπιβεβαιώθηκε πειραματικά μέ τή μελέτη φαινομένων περίθλασης καί ὁδήγησε στήν ἀνάπτυξη τῆς πανίσχυρης κβαντομηχανικῆς φυσικῆς, μέ τήν συμβολή τῶν Schrodinger καί Heisenberg (μέ τήν ἀρχή τῆς ἀβεβαιότητος ἐπιβεβαίωσε τήν ἄγνοια), πού πρότεινε τό κβαντομηχανικό πρότυπο γιά τό ἄτομο. Τό πρόβλημα ὁμῶς περιπλέκεται δαιδαλωδῶς. Ἀργότερα ὁ Anderson, στίς κοσμικές ἀκτίνες, ἀνακαλύπτει τό ποζιτρόνιο, ἓνα σωματίδιο ὅπως ἀκριβῶς τό ἠλεκτρόνιο ἀλλά μέ θετικό φορτίο. Ἐκεῖ πού ἀναζητούσαμε τήν φύση καί τή δομή τῆς ὕλης, μᾶς προσέκυψε καί μιὰ πρόσθετη, καινούργια καί ἄγνωστη μέχρι τότε ὕλη, πού οἱ ἐπιστήμονες ὀνόμασαν ἀντιύλη. Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν, οἱ ἐξελιξείς στήν φυσική τῶν στοιχειωδῶν σωματιδίων ἦταν δραματικές καί οἱ ἀνακαλύψεις νέων σωματιδίων ὕλης καί ἀντιύλης καταγιστικές. Τί εἶναι λοιπόν ἡ ὕλη; Μήπως τό πρόβλημα τῆς φύσεώς της δέν εἶναι καί τόσο ἀπλό, ὅπως φάνηκε ἐξ ἀρχῆς;

λής· αὐτό σᾶς πληροφοροῦ· πολύ παραπάνω ἄν ἰσχυρίζεται ὅτι ξέρει καί τί εἶναι πνεῦμα!

Στήν Ἀγία Γραφή, παιδιά, τούς ὅρους *ψυχή* καί *πνεῦμα* πολλές φορές τούς ἔχουμε ἐναλλασσόμενους· ἡ χρήση τους εἶναι ἀδιάφορη· δηλαδή ἄλλοτε μέν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *ψυχή*, ἄλλοτε δέ ὁ ὅρος *πνεῦμα*.

Ἡ λέξη *πνεῦμα* εἶναι πολυσήμαντη. Σημειώστε ὅτι *πνεῦμα* σημαίνει καί ἄνεμος. «Τὸ πνεῦμα, λέει ὁ Κύριος, ὅπου θέλει πνεῖ, καί τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καί ποῦ ὑπάγει»¹³. Δηλαδή, τό πνεῦμα, ὁ ἄνεμος, ὅπου θέλει φυσάει. Ὅμως τὴν φωνή του τὴν ἀντιλαμβανόμαστε ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν φύλλων τῶν δένδρων, ὅπως λέει ὁ Σωκράτης στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Ξενοφῶντος.¹⁴ Παίρνουμε ἀντίληψη τοῦ ἀνέμου ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν ἀντικειμένων, τῶν δένδρων καί τὰ λοιπά. Ὁ ἄνεμος φυσάει ὅπου θέλει· τὴ φορά του, τὴν κατεύθυνσή του, τὴν καταλαβαίνουμε, λέει ὁ Κύριος· ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ ξεκίνησε νὰ φυσάει καί ποῦ θὰ καταλήξει ὁ ἄνεμος, αὐτό δέν τό γνωρίζουμε.

Ἐδῶ, λοιπόν, ἡ λέξη *πνεῦμα* ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἀνέμου.¹⁵

13. Ἰωάν. 3, 8.

14. *Xenophontis opera omnia, Memorabilia*, vol. 2, 2nd edn. ἔκδ. Clarendon Press, Oxford 1921: «...καὶ ἄνεμοι αὐτοὶ μὲν οὐχ ὁρῶνται, ἃ δὲ ποιοῦσι φανερὰ ἡμῖν ἐστί, καὶ προσιόντων αὐτῶν αἰσθανόμεθα· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀνθρώπου γε ψυχὴ, ἥ, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων, τοῦ θεοῦ μετέχει, ὅτι μὲν βασιλεύει ἐν ἡμῖν, φανερόν, ὁρᾶται δὲ οὐδ' αὐτή».

15. Καί ἡ λέξη *ψυχή*, ἐτυμολογικά, προέρχεται ἀπὸ τό ρῆμα *ψύχω*, πού σημαίνει ἀναπνέω.

Μετά, έχουμε τό Ἅγιο Πνεῦμα, τό τρίτο πρόσωπο τῆς Ἀγίας Τριάδος. Κατόπιν, εἶναι καί τό ἀνθρώπινο πνεῦμα· ἀλλά καί πλήθος ἄλλες ἔννοιες ὑπάρχουν, πού δέν εἶναι τῆς ὥρας νά τίς ποῦμε.

Ὅμοίως καί ἡ λέξη *ψυχή* εἶναι πολυσήμαντη. Πολ-
λές φορές σημαίνει ἠθική ὑπόσταση· ἄλλοτε σημαίνει
πνεῦμα, ὅπως εἶπαμε· ἄλλοτε σημαίνει ζωή. Ὅταν λέ-
με, γιά παράδειγμα, ὅτι τό λουλούδι ἔχει ψυχή, πότισέ
το, σημαίνει ὅτι ἔχει ζωή. Τό καημένο τό μυρμηγκάκι,
γιατί τό σκοτώνεις; ἔχει ψυχή, δηλαδή ἔχει ζωή.

Ὡστε εἶναι πολυσήμαντες λέξεις, καί τό πνεῦμα
καί ἡ ψυχή.

Ἐδῶ, ὅταν μιλάμε γιά τό ἀνθρώπινο πνεῦμα καί
γιά τήν ἀνθρώπινη ψυχή, ἂν θά τά λέγαμε ἄλλοτε ἔτσι
καί ἄλλοτε ἄλλιῶς, δέν ἔχει σημασία. Νά πάρω σάν
παράδειγμα δύο χωρία ἀπό τήν Ἁγία Γραφή.

Λέει ὁ Κύριος: «μὴ φοβηθεῖτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεν-
νόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀπο-
κτεῖναι»¹⁶. Μὴ φοβηθεῖτε αὐτοὺς πού σᾶς σκοτώνουν
τό σῶμα, σᾶς γδέρνουν, σᾶς βασανίζουν καί τά λοιπά,
ἀλλὰ δέν ἔχουν τή δύναμη νά θανατώσουν τήν ψυχή.
Βλέπετε; Ἡ λέξη *ψυχή* ἐδῶ εἶναι στήν κυριολεξία, δη-
λαδή τό ἄλλο στοιχεῖο τῆς ὑπάρξεώς μας.

Τό δεύτερο παράδειγμα. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος λέει:
«τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής»¹⁷. Τί
ἐννοεῖ πνεῦμα ἐδῶ; Ἐννοεῖ πάλι τήν ψυχή. Βλέπουμε
λοιπόν πὼς οἱ δύο ὅροι, οἱ δύο αὐτές λέξεις εἶναι ταυ-
τόσημες, καί χρησιμοποιοῦνται ἀδιαφόρως.

16. *Ματθ.* 10, 28.

17. *Ματθ.* 26, 41.

Ἡ ἔκφραση, ἐδῶ στό ἱερό κείμενο, πού λέει *ψυχή ζῶσα*, ἴσως νά μοιάζει ὅτι εἶναι πλεονασμός. Διότι ἡ *ψυχή*, ἐάν μάλιστα ἔχει τήν ἔννοια τῆς ζωῆς, ὅπως λέγαμε καί προηγουμένως, εἶναι καί *ζωή*· σάν νά ἔλεγε δηλαδή *ζωή πού ζεῖ*... Μά ποτέ δέν λέμε πώς ἡ *ζωή* ζεῖ καί δέν θά μπορούσε νά νοηθεῖ ὅτι μπορεῖ ἡ *ζωή* νά μὴ ζεῖ... Ἄρα λοιπόν τό *ψυχή ζῶσα* θά λέγαμε ἐκ πρώτης ὀψευς πώς εἶναι ἕνας πλεονασμός.

Δέν εἶναι ὅμως πλεονασμός, παιδιά. Ξέρετε γιατί; Διότι, ἐνῶ τά *ζῶα* ἔχουν αὐτήν τήν *ψυχή* μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς ζωῆς –λέει ἐκεῖ «ἐξαγαγέτω ἡ γῆ *ψυχὴν ζῶσαν*»¹⁸– ὅμως γιά τόν ἄνθρωπο ἡ *ψυχή* ταυτοχρόνως εἶναι καί *ζωή*. Δηλαδή δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ *ζωή* μου, ἀλλά εἶναι τό πνεῦμα, πού δίνει *ζωή* σ' ἐμένα. Θά μπορούσε νά ἔχω δυό πράγματα· νά ἔχω καί τό πνεῦμα, νά ἔχω καί τή *ζωή* ἐκείνη πού ἔχουν τά *ζῶα*, ἀφοῦ κι ἐγώ κινεῖμαι ὅπως κινεῖνται καί τά *ζῶα*, τρέφομαι ὅπως τρέφονται, κοιμᾶμαι ὅπως κοιμούνται, πεθαίνω ὅπως πεθαίνουν, καί οὕτω καθεξῆς, δηλαδή ἔχω κοινά στοιχεῖα.

Ἡ *ζωή* γιά νά ὑπάρξει, γιά νά συντηρηθεῖ, θέλει προϋποθέσεις, θέλει ὀρισμένη θερμοκρασία. Ἄμα τήν ὑπερβῶ πρὸς τά πάνω ἢ πρὸς τά κάτω, δέν μπορῶ νά ζήσω. Ἄν ἡ θερμοκρασία ἀνεβεῖ στούς 60°, 70°, 80°, 90° βαθμούς Κελσίου, δέν μπορῶ νά ζήσω· θά πεθάνω. Ἄν ἡ θερμοκρασία κατεβεῖ στούς 20°, 40°, 50°, 60°, 80° βαθμούς κάτω τοῦ μηδενός, πάλι δέν μπορῶ νά ζήσω· θά πεθαίνω. Τό ἴδιο πράγμα θά συμβεῖ καί μ' ἕνα *ζῶο*.

18. Γέν. 1, 24.

Ἀλλά αὐτό πού μέ κάνει νά ζω δέν εἶναι κάτι ξεχωριστό ἀπό τό πνεῦμα μου· εἶναι τό ἴδιο πράγμα.

Ὅταν λοιπόν λέει «καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζωσαν», εἶναι ἡ ψυχὴ, δηλαδή τό πνεῦμα, πού συγχρόνως δίνει καί τή ζωὴ στό σῶμα μας, καί ἡ ὁποία ψυχὴ δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν ψυχὴ τῶν ζώων, δηλαδή μέ τή ζωὴ τῶν ζώων. Στά ζωα εἶναι μόνο ζωὴ, ἐνῶ στὸν ἄνθρωπο εἶναι τό πνεῦμα πού περιέχει καί τή ζωὴ. Καί τό μέν σῶμα τοῦ Ἀδάμ ὁ Θεός τό ἐπλασε μέ τά χέρια Του, ἀφοῦ πῆρε χῶμα ἀπό τή γῆ, δηλαδή πῆρε ὑλικά, καί ἔκανε τήν ἀνθρώπινη κατασκευή· μετὰ φύσηξε στό πρόσωπό του, δηλαδή δέν πῆρε ὑλικά, καί τοῦ ἔδωσε τό ἀνθρώπινο πνεῦμα.

Ἔτσι δημιουργήθηκε ὁ Ἀδάμ, ὁ πρωτόπλαστος.

Ἐγώ ὅμως πῶς δημιουργήθηκα; Μήπως φύσηξε στή δική μου κατασκευὴ ὁ Θεός γιὰ νά γίνει ἡ ψυχὴ μου; Ἐγώ ἤμουν μέσα στή μητέρα μου καί τὸν πατέρα μου· μήπως ἦλθε ὁ Θεός, καί ἐκεῖ μέ δημιούργησε φυσώντας πάλι; Μὲ ἄλλα λόγια, πῶς δημιουργεῖται μετὰ μία ψυχὴ; Κοιτάξτε πόσες ψυχὲς ἔχουμε· ἑκατομμύρια ψυχὲς ἔχουμε... δισεκατομμύρια ψυχὲς ἔχουν περάσει πάνω ἀπὸ τὸν πλανήτη μας!... ὅλες αὐτὲς οἱ ψυχὲς πῶς ἔγιναν;

Καί τό μέν ἀνθρώπινο σῶμα ξέρουμε πῶς γίνεται ὅπως καί στά ζωα καί στά φυτά. Ἔχουμε τὸν σπόρο· καί, ἔχοντας τὸν σπόρο, παίρνουμε τό καινούργιο φυτὸ ἢ τό καινούργιο ζωο. Ἔχουμε τό αὐγὸ, καί παίρνουμε τήν καινούργια κότα. Ἔτσι λοιπόν, ὑπάρχει ὁ σπόρος, τό σπέρμα, σὲ ὅλα τὰ ζωντανὰ πράγματα, καί μέ τὸν τρόπο αὐτὸν ἔχουμε τὸν πολλαπλασιασμό τους. Ὅμως

ή ψυχή πώς δημιουργείται; Μήπως πολλαπλασιάζεται;
Πώς ακριβώς γίνεται ή ψυχή;

Πάνω στο ερώτημα αυτό, παιδιά, έχουν διατυπω-
θει διάφορες θεωρίες· και ακούστε τες, γιατί στο βά-
θος αποτελεί ένα μυστήριο τό θέμα, και είναι εύλογη ή
απορία.

Υπάρχει ή θεωρία της απόρροιας. *Απόρροια*, ή
απορροή, είναι ή ροή κάποιας ουσίας από κάπου, δη-
λαδή αυτό πού απορρέει όταν φεύγει από κάπου, τρέ-
χει από κάπου.

Γιά νά καταλάβετε, παίρνω μία κηρήθρα πού εί-
ναι γεμάτη από μέλι, και ή όποία έχει μιά αὐτοτέλεια.
(Τό παράδειγμα δέν είναι δικό μου· είναι πανάρχαιο,
καί χρησιμοποιήθηκε γι' αὐτόν τόν λόγο.) Τήν πιέζω
τήν κηρήθρα, και αὐτή ἀρχίζει νά ρέει μέλι. *Τό μέλι*
λέμε ρέει ή απορρέει. Αὐτό τώρα πού ἔχω στό πιάτο
μου είναι ή απόρροια της κηρήθρας πού ζούληξα.

Ἀπό τήν πίεση λοιπόν ενός πράγματος βγήκε κάτι
ἄλλο. Μήπως λοιπόν ὁ Θεός όταν «ἐνεφύσησε», φύση-
ξε, στό πρόσωπο τοῦ Ἀδάμ (γιά τό θέμα πρόσωπο ξέ-
ρετε πόσα πράγματα θά μπορούσαμε νά ποῦμε;... ἀλλά
τοῦ χρόνου, ἂν εἴμαστε καλά), ἔβγαλε κάτι ἀπό μέσα
Του και τό ἔδωσε στόν ἄνθρωπο;

Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι ή ψυχή είναι απόρροια τοῦ Θεοῦ,
ὅπως τό μέλι είναι απόρροια της κηρήθρας, τότε θά
πρέπει ή ψυχή μου νά είναι ἕνα κομματάκι της Θεότη-
τος, διότι και ὁ Θεός λέγεται πνεῦμα και ἐγώ λέγομαι
πνεῦμα. Μήπως λοιπόν είναι αὐτό;

Ἄν ἦταν αὐτό, παιδιά, τότε θά ἔπρεπε ὁ Θεός νά
κατακερματίζεται!... δηλαδή, ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ὅσο

περισσότεροι γινόμαστε, νά παίρνουμε κομματάκια, κομματάκια από τή Θεότητα!... Ἀλλά τό πνεῦμα δέν κατακερματίζεται, δέν κομματιάζεται, δέν εἶναι δυνατόν αὐτό τό πράγμα. Καί ὕστερα κάτι ἄλλο· ἐάν ἐγώ ἁμαρτάνω, τότε θά ἁμάρτανε καί ἓνα κομματάκι τῆς Θεότητος!... Μά ἡ Θεότητα δέν ἁμαρτάνει ποτέ. Ὁ Θεός εἶναι ἀτρεπτος, χωρίς τροπή, δηλαδή χωρίς ἀλλαγὴ, δέν μεταβάλλεται ποτέ ἡ θεία οὐσία Του.

Ἄν λοιπόν δεχθοῦμε ὅτι τό ἐμφύσημα ἦταν κάτι πού βγήκε ἀπό τόν Θεό, οὐσία δηλαδή, καί ἦρθε στόν ἄνθρωπο, τότε σημαίνει ὅτι ἡ δημιουργία τῆς ψυχῆς εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπόρροιας, δηλαδή προέρχεται ἀπό τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ!

Αὐτό ὅμως διδάσκει ὁ Πανθεϊσμός. Γιατί, ἂν ἐγώ ἔχω ἓνα κομματάκι τῆς Θεότητος, εἶμαι Θεός. Ἄν ἐσύ ἔχεις ἓνα κομματάκι τῆς Θεότητος, εἶσαι κι ἐσύ Θεός. Ἐμεῖς ὅλοι πού ἀποτελοῦμε τή φύση εἵμαστε κομματάκια τῆς Θεότητος, καί τότε λοιπόν ὅλη ἡ φύση εἶναι Θεός. Ποιός δίνει λοιπόν τίς ψυχές; Τίς δίνει ὁ Θεός. Ποιός Θεός; Ἡ φύση. Θεός ἴσον φύση, καί φύση ἴσον Θεός· δηλαδή Πανθεϊσμός.

Ἀλλά τόν Πανθεϊσμό διδάσκει καί ὁ Βουδδισμός. Καί πρέπει νά προσέχουμε, γιατί τό φροῦτο τοῦ Βουδδισμοῦ δυστυχῶς ἦλθε καί στήν πατρίδα μας, ὅπως γίνεται καί μέ τά ἄλλα προϊόντα πού διακινοῦνται στό ἐμπόριο. Σήμερα καί οἱ θρησκεῖες διακινοῦνται· εἰδωλολατρικές θρησκεῖες πέρα γιά πέρα. Ἔτσι λοιπόν καί ὁ Βουδδισμός ἔχει ἔλθει στήν Ἑλλάδα, δυστυχῶς μέ ὄχι λίγα θύματα, καί μέ ὅλα τά παρακλάδια του. Ἐχει πολλές, θά λέγαμε, ἐκδόσεις ὁ Βουδδισμός, γιατί κάθε

γκουρού, κάθε δάσκαλος, έχει έναν δικό του τρόπο καί ένα δικό του περιεχόμενο νά διδάξει τόν Βουδδισμό. Δέν είναι ένα κλειστό θέμα δηλαδή ὁ Βουδδισμός, ἀλλά ένα ἀνοικτό θέμα. Ξαναλέω ὅμως, βασικά καί θεμελιακά ὁ Βουδδισμός εἶναι Πανθεϊσμός. Συνεπῶς ἡ θεωρία ὅτι οἱ ψυχές ἀπέρρευσαν ἀπό τή θεία οὐσία, δῆθεν ἀπό τό φύσημα πού ἔκανε ὁ Θεός, εἶναι ἀπορριπτέα καί καταδικαστέα.¹⁹

Μάλιστα, ἂν θέλετε, στό θέμα τῆς δημιουργίας τῆς ψυχῆς, μέ πολλή ἀκρίβεια ὁ ἱερός συγγραφέας βάζει τό ρῆμα «ἐνεφύσησεν». Πράγματι· ὅταν ἐγώ φυσῶ μέ τό στόμα μου, δέν δίνω τίποτα ἀπό τήν οὐσία μου, ἀπολύτως τίποτα· προσλαμβάνω ἀέρα καί ἀποδίδω ἀέρα. Ὁ προσλαμβανόμενος καί ἀποδιδόμενος ἀέρας δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τή δική μου οὐσία. Ἄρα βλέπουμε ἐδῶ ὅτι πολύ σωστά βάζει τό ρῆμα «ἐνεφύσησεν», γιά νά δείξει δυό πράγματα ταυτοχρόνως· πρῶτον, ὅτι δέν εἶναι ἡ ψυχή ἀπό τή θεία οὐσία, καί, δεύτερον, ὅτι δέν εἶναι ἀπό τήν ὑπάρχουσα ὕλη, ἀλλά ὑπάρχει ἕνας ξεχωριστός δημιουργικός τρόπος γιά τήν ψυχή.

Ὑπάρχει καί μιᾷ δεύτερη θεωρία· προσέξτε ἐδῶ.

Ὅταν ἔχουμε τή δημιουργία ἑνός ἀνθρώπου, ὅταν ἔχουμε τήν σύλληψη ἑνός ἐμβρύου μέσα στά σπλάχνα

19. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου, στό *Εἰς τὰ ἅπορα τῆς θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογὴν* καί στό ἐρώτημα «Εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐμφυσημάτων γέγονεν ἡ ψυχή, ἐκ τῆς οὐσίας ἄρα τοῦ Θεοῦ ἐστίν;», ἀπαντᾷ: «Ἀσεβείας ἐσχάτης καί βλασφημίας ἡ τοιαύτη ἔννοια. Τῆς γάρ δημιουργίας τήν εὐκολίαν ἔδειξε διὰ τούτου ἡ θεία Γραφή. Πρὸς δὲ τούτῳ, καὶ τῆς ψυχῆς τήν φύσιν αἰνίττεται, ὅτι πνεῦμά ἐστι κτιστόν, ἀόρατόν τε καὶ νοερόν, τῆς τῶν σωμάτων ἀπηλλαγμένον παχύτητος» (PG 80, ἐρώτημα ΚΓ', 121AB).

τῆς μάνας του, ἐκεῖ τί ὑπάρχει; Ὑπάρχει τό σῶμα του; Ἀναμφισβήτητα, ναι, γιατί δέν θά ἦταν κατανοητή ἡ σύλληψη. Ὑπάρχει καί ἡ ψυχή του; Ἐδῶ τώρα εἶναι τό θέμα...

Ἴσως πεῖτε ὅτι αὐτά πού λέμε ἐδῶ εἶναι θεωρητικά, καί δέν ἔχει καί πολλή σημασία ἂν τά ξέρετε ἢ ὄχι. Γιά νά δεῖτε ὅμως πόσο πρακτικά καί καθημερινά εἶναι αὐτά, ἀρκεῖ νά σᾶς πῶ ἓνα σημεῖο, καί θά καταλάβετε ὅτι αὐτά δέν εἶναι καθόλου θεωρητικά. Σᾶς ἀναφέρω λοιπόν τό θέμα τῆς ἐκτρώσεως. Εἴσαστε καί κοπέλες ἐδῶ, καί μπορεῖ νά βρεθεῖτε σ' αὐτή τή δύσκολη θέση.

Προβάλλει τό θέμα τῆς ἐκτρώσεως· δηλαδή τό νά πετάξουμε τό ἔμβρυο, νά διακόψουμε τήν κύηση, εἴτε γιατί δέν θέλουμε ἄλλο παιδί εἴτε ἀκόμη γιατί ὑπάρχει κάποιος λόγος ὑγείας. Ἄς ποῦμε ὅτι κυκλοφορεῖ μία μεταδοτική ἀσθένεια, ἡ ἐρυθρά, ἡ ἰλαρά, ἡ δέν ξέρω τί ἄλλο, καί, ὅπως ξέρετε, μία γυναίκα νεαρή, ὅταν ἐγγυμονεῖ καί δέν ἔχει περάσει τίς ἀρρώστιες αὐτές, κινδυνεύει νά πάθει ζημιά τό ἔμβρυο· τά ἔχετε ἀκούσει, τά ξέρετε αὐτά.

Λένε λοιπόν νά γίνει ἐκτροση, νά ἀποβληθεῖ τό ἔμβρυο. Μά δέν εἶναι ἄνθρωπος αὐτός πού θά σκοτώσουμε; Ὁχι, λένε μερικοί, γιατί μέχρι τριῶν μηνῶν ὄχι μόνο δέν κινδυνεύει ἡ γυναίκα ἀπό τήν ἐκτροση –κινδυνεύει καί παρακινδυνεύει!– ἀλλά καί τό ἔμβρυο δέν εἶναι ἄνθρωπος! Ἀκοῦστε: δέν εἶναι ἄνθρωπος!... Δέν εἶναι ἄνθρωπος;... Τότε τί εἶναι; Εἶναι ἀπλῶς μόνο μία σωματική ὑπαρξη, λένε, ἀλλά δέν ἔχει ψυχή!

Ἄ, ἐδῶ εἶναι τώρα τό σπουδαῖο. Προσέξτε λοιπόν, παιδιά, ἐδῶ.

Ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι προηγεῖται τό σῶμα καί ἀκολουθεῖ ἡ ψυχή, τότε ἔχουμε τή θεωρία τοῦ Δαρβινισμοῦ· τό ὅτι γεννιέται πρῶτα ὡς ἓνα ζῶο ὁ ἄνθρωπος, καί ὕστερα προσλαμβάνει καί τήν ψυχή καί γίνεται ἄνθρωπος. Ποιά εἶναι ἡ διαφορά μεταξύ τοῦ πιθήκου καί τοῦ ἀνθρώπου; Ὅτι ὁ πίθηκος δέν ἔχει λογική ψυχή. Μήπως λοιπόν ὁ ἄνθρωπος, μέσα στά σπλάχνα τῆς μάνας του, περνάει ἀπό κάποια στάδια ζωώδους μορφῆς καί ζωῆς καί κατόπιν γίνεται ἄνθρωπος; Εἰπώθηκε καί αὐτό, δῆθεν ἐπιστημονικά. Γιά τήν ἀκρίβεια, ὁ Χαϊκελ τό ὑποστήριξε αὐτό, κι ἄλλοι ἐπιστήμονες, πλαστογράφοι τῆς ἐπιστήμης ὅμως!²⁰

Ἐάν δεχθοῦμε ὅτι τό ἔμβρυο δέν ἔχει ψυχή ἕως τούς τρεῖς μῆνες ἤ καί παραπάνω, βεβαίως τότε δεχόμαστε τή θεωρία τοῦ Δαρβίνου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος περνάει πρῶτα ἀπό τή ζωώδη κατάσταση. Ἀλλά αὐτό, ἀπό εὐαγγελικῆς πλευρᾶς, εἶναι ἀπορριπτέο. Λέει σαφῶς τό ἱερό κείμενο πῶς ὁ Θεός ἔκανε τόν ἄνθρωπο· «καί ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον»²¹. Δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τά ζῶα. Τά ζῶα ἔγιναν πολύ πιό μπροστά, μέ ἄλλη δημιουργική πράξι, τελείως ἄλλη πράξι.

20. Ὁ Γερμανός βιολόγος, φιλόσοφος καί καλλιτέχνης, Ἑρνέστος Χαϊκελ (Ernst Haeckel, 1834-1919), πού περισσότερο προπαγάνδα ἔκανε παρά ἐπιστήμη, ἐκμεταλλευόμενος τή θεωρία τοῦ Δαρβίνου γιά προσωπικούς λόγους, διατύπωσε τόν *Θεμελιώδη Βιογενετικό Νόμο*, ἢ *Νόμο τῆς Ἀνακεφαλαιώσεως*, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ ὄντογένεση ἀνακεφαλαιώνει τήν φυλογένεση. Αὐτό σημαίνει πῶς ἓνα ἔμβρυο, καθώς ἀναπτύσσεται κατά τήν περίοδο τῆς κυήσεως (ὄντογένεση), περνάει περιληπτικά ἀπό ὅλα τά στάδια τῆς ἐξελίξεως τοῦ εἴδους του (φυλογένεση). Βλ. *Ἡ Γένεσις*, Τόμ. Α', Μάθημα 11ο, ἔκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Κομνηνείου, σελ. 267.

21. Γέν. 1, 26-27. 2, 7· 15 κ.ά.

Ἐάν ὅμως προηγεῖται ἡ ψυχὴ καὶ ἀκολουθεῖ τὸ σῶμα; Ὑπάρχει καὶ αὐτὴ ἡ θεωρία; Βεβαίως ὑπάρχει. Εἶναι ἡ πλατωνικὴ θεωρία περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν· ὅτι οἱ ψυχές δέν δημιουργήθηκαν, ἀλλὰ προϋπάρχουν, εἶναι ἀδημιούργητες. Ἀκούσατε; εἶναι ἀδημιούργητες, ἄχρονοι! Ἀμάρτησαν, λέει ἡ θεωρία, σέ ἕναν χῶρο τοῦ οὐρανοῦ, καί, γιὰ νά τιμωρηθοῦν, ὁ Θεός ἐγκλωβίζει αὐτές τίς ψυχές στά σώματα. Ὅταν συλλαμβάνεται ἕνας ἄνθρωπος, παίρνει ὁ Θεός μία ψυχὴ ἀπ' αὐτές πού ὑπάρχουν στόν οὐρανό, τή βάζει σ' ἕνα ἔμβρυο, καί γίνεται ἕνας ἄνθρωπος. Ἔτσι, ὡς ἄνθρωπος, θά ἐξίλεωθεῖ ἡ ψυχὴ του, καί μετὰ θά ξαναφύγει πάλι ἡ ψυχὴ νά ξαναπάει στόν οὐρανό.²²

Αὐτὴ εἶναι μία πλατωνικὴ ἀντίληψη, περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ψυχὴ ἔγινε πρώτη καὶ τὸ σῶμα ἔγινε μετὰ, τότε μιλάμε γιὰ τὴν προϋπαρξὴ τῶν ψυχῶν, πού ἡ Ἐκκλησία μας τὴν ἔχει καταδικάσει. Εἶναι αἰρετικὴ θέση, καί σέ κανένα σημεῖο ἡ Ἁγία Γραφή δέν μιλάει γιὰ τέτοιο πράγμα.

Τότε λοιπόν τί ἔγινε; Πρῶτα ἔγινε ἡ ψυχὴ καὶ με-

22. Στούς ὥριμους διαλόγους τοῦ ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει τὴν διάκριση τοῦ θνητοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἀθάνατη ψυχὴ, ἐνῶ νίοθετεῖ καὶ τὴν ὀρφικὴ ἢ πυθαγόρεια δοξασία τῆς μετενσαρκώσεως τῆς ψυχῆς σέ νέο σῶμα. Γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴ μετεναρκακωσὴ τῆς σέ ἄλλο σῶμα συνηγοροῦν καὶ οἱ ἐσχατολογικοὶ μύθοι τοῦ. Τόσο στόν μῦθο τοῦ Ἡρόδ (στὴν *Πολιτεία*) ὅσο καὶ στοὺς μύθους τοῦ *Φαίδωνα* (τοῦ *Φαίδρου*, τοῦ *Τιμαίου* καὶ τῶν *Νόμων*) ὁ Πλάτων μιλά γιὰ μετὰ θάνατον κρίση τῶν ψυχῶν, γιὰ τιμωρία τῶν ἀδίκων καὶ ἐπιβράβευση τῶν δικαίων, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐπιστροφή σέ νέα μορφή βίου. Βλ. *Ἐβρ.* 9, 27: «ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις».

τά τό σῶμα; ἢ πρῶτα ἔγινε τό σῶμα καί μετά ἡ ψυχή;

Οὔτε τό ἕνα, παιδιά, οὔτε τό ἄλλο. Ἀκοῦστε: ἅμα σύλληψις, ἅμα ἄνθρωπος· δηλαδή ψυχή καί σῶμα, τήν ἴδια στιγμή, ταυτοχρόνως συνυπάρχουν. Ἡ ψυχή καί τό σῶμα δημιουργοῦνται ταυτοχρόνως, ὥστε νά μήν εἶναι ὁ ἄνθρωπος «ἐαυτοῦ προγενέστερός τε καί νεώτερος»²³, ὅπως λέει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης, νά μήν εἶναι ὁ ἄνθρωπος οὔτε προγενέστερος οὔτε νεώτερος τοῦ ἐαυτοῦ του. Ὅχι· δέν προηγεῖται οὔτε τό σῶμα οὔτε ἡ ψυχή· αὐτά τά δύο συνυπάρχουν ταυτοχρόνως.

Πρακτικά ξέρετε τί σημαίνει ἅμα σύλληψις, ἅμα ἄνθρωπος; Σημαίνει ὅτι ἂν κάνεις ἔκτρωση, τότε αὐτό εἶναι φόνος, μέ ὅλες τίς συνέπειες! ὅπως θά σκοτώνες τό παιδί σου στήν κούνια, πού θά ἔβαζες τά χέρια σου ἐδῶ νά τό πνίξεις!... Εἶναι τό ἴδιο. Ἡ τό παιδί σου τό μεγάλο, ὅπως τώρα ἐσεῖς εἴσαστε μεγάλες κοπέλες, ὁ πατέρας σας, ἡ μητέρα σας, νά σᾶς πνίξουν!... Ἐγκλημα!... Εἶναι τό ἴδιο ἔγκλημα, μέ τίς ἴδιες διαστάσεις, χωρίς κανένα ἐλαφρυντικό, ὅπως ὅταν θά φονεύαμε καί τό ἔμβρυο, πού εἶναι στά σπλάχνα τῆς μάνας, ἔστω καί ἂν εἶναι ἡλικίας ἑνός δευτερολέπτου!...

Τό λέω ἔτσι, ἑνός δευτερολέπτου –τί ἄλλο νά πῶ;– γιά νά τό καταλάβετε καί νά θυμᾶστε ὅτι τό ἔμβρυο εἶ-

23. PG 44, 233-240. Βλ. Ἁγ. Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης: «Οὔτε γάρ σῶμα πρὸ τῆς ψυχῆς ὑφίστατο, οὔτε ψυχὴ πρὸ τοῦ σώματος» (PG 89, 724). Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης: «τὴν ψυχὴν οὔτε γὰρ προϋφίσταται τοῦ σώματος· οὔτε μεθυφίσταται· ἀλλ' ἅμα τῇ τούτου γενέσει κτίζεται καὶ αὐτή» (Κλίμαξ, λόγος ΚC', σελ. 136, σημ. 2). Καί: «ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος» (Ὅρος Δ' Οἰκ. Συνόδου, παρὰ Ἰωάννου Καρμίρη, *Τά Δογματικά καὶ Συμβολικά μνημεῖα*, Ἀθῆναι 1952, σ. 165).

ναι πλήρης άνθρωπος. Πλήρης! Όπως ό σπόρος είναι πλήρες φυτό, πού σιγά-σιγά θά ξεδιπλωθεῖ, ἔτσι καί τό ἔμβρυο, σιγά-σιγά θά ξεδιπλωθεῖ· δυνάμει εἶναι πλήρης ἄνθρωπος.

Τότε λοιπόν... μήπως δημιουργεῖ μέν ό Θεός, ἀλλά ξεχωριστά τήν κάθε ψυχή;

Όχι, παιδιά· διότι ἂν ό Θεός δημιουργεῖ συνέχεια ψυχές, φέρεται σάν νά μή συνετέλεσε τή δημιουργία Του. Ἡ Ἀγία Γραφή ὅμως μᾶς λέει σαφῶς ὅτι ό Θεός ὅταν ἔκανε καί τόν ἄνθρωπο, τότε συνετέλεσε τή δημιουργία Του, δηλαδή ἔκλεισε, τελείωσε τή δημιουργία Του.²⁴ Ό Θεός, ἀπό τότε πού κατέπαυσε ἀπό τά ἔργα Του, δέν δημιούργησε οὔτε ἓνα ἄτομο τῆς ὕλης παραπάνω. Ἀλλά οὔτε καί πρόκειται νά ἐκμηδενίσει καί νά ἐξαφανίσει ἔστω καί ἓνα ἄτομο τῆς ὕλης. Αὐτό τό ξέρουμε καί ἀπό τήν ἐπιστήμη ἀκόμη.²⁵ Ἄρα λοιπόν, ἂν ό Θεός δημιουργεῖ καινούργιες ψυχές, σημαίνει ὅτι ό Θεός δέν τελείωσε τή δημιουργία Του, ἀλλά συνεχίζει νά δημιουργεῖ.

24. Βλ. Γέν. 2, 1-3.

25. Ἡ ἀφθαρσία τῆς ὕλης ὁρίζεται συνήθως ὡς ἀξίωμα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν –ιδιαιτέρως τῆς χημείας– σύμφωνα μέ τό ὅποιο τίποτα τό ὕλικό δέν ξεκινάει ἀπό τό μηδέν, οὔτε καταλήγει σέ αὐτό. Οὐσιαστικά τό ἀξίωμα ἔχει ἄμεση σχέση μέ τό οὐδέν ἐξ οὐδενός (*ex nihilo nihil fit*), πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά ἀξιώματα πού διατύπωσε ό Παρμενίδης, σύμφωνα μέ τό ὅποιο τίποτα δέν γεννᾶται ἀπό τό τίποτα, καί τίποτα δέν ἄγεται στό τίποτα. Ἡ ιδέα σχετίζεται μέ τήν ἀφθαρσία τῆς ὕλης, τήν ἀρχή διατηρήσεως τῆς μάζας καί τήν ἀρχή διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση τοῦ χημικοῦ Ἀντουάν Λαβουαζιέ, τίποτε δέν δημιουργεῖται, τίποτε δέν καταστρέφεται, τά πάντα μεταμορφώνονται (*Rien ne se crée, rien ne se perd, tout se transforme*). Βλ. Ἡσ. 66, 22.

Ἀλλά ἀκόμα, ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ Θεός δημιουργεῖ ξεχωριστά μία-μία τίς ψυχές, τότε δέν ἐρμηνεύεται καί ἡ κληρονομικότητα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Γιά ποιόν λόγο θά ἔπρεπε κάθε καινούργια ψυχή, σώνει καί καλά, νά φέρει τό προπατορικό ἁμάρτημα;... Ἀφοῦ εἶναι καινούργια, γιατί νά τό κουβαλάει; Οὔτε λοιπόν ἀπό ἐκεῖ συμφωνεῖ τό πρᾶγμα, γιά νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Θεός μπορεῖ νά δημιουργεῖ ξεχωριστά τίς ψυχές.

Ἐπίσης ὑπάρχει καί ἡ περίπτωση πού μία ἔνωση γάμου δέν εὐλογεῖται ἀπό τόν Θεό, καί ἔχουμε τά λεγόμενα *ἐξώγαμα παιδιά*. Ἄν ὁ Θεός δημιουργεῖ καί δίνει ψυχή σ' αὐτά τά παιδιά, τότε γίνεται ὑπηρέτης παράνομων ἀνθρώπων· δηλαδή συντελεῖ στό νά γίνουν καινούργιοι ἄνθρωποι, πού οἱ γονεῖς τους κινήθηκαν ἔξω ἀπό τόν νόμο Του. Σέ αὐτήν ὅμως τήν περίπτωση ὁ Θεός γίνεται ὑπηρέτης ἀνόμων πράξεων, ἀνόμων καταστάσεων!

Βλέπετε λοιπόν, παιδιά, ὅτι ὅλα αὐτά δέν εὐδοκῶνουν στό νά δεχθοῦμε ὅτι ὁ Θεός δημιουργεῖ κάθε μία ψυχή ξεχωριστά.

Τότε λοιπόν τί μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὑπάρχει γιά τή δημιουργία μιᾶς καινούργιας ψυχῆς;

Ὑπάρχει ἡ θεωρία τῆς λεγομένης *μεταφυτεύσεως*. Προσέξτε αὐτό τό σημεῖο.

Ὅπως θά ξέρετε, ἔχουμε πολλά φυτά πού δέν πολλαπλασιάζονται μέ σπόρο ἀλλά μέ καταβολάδα. Δηλαδή λυγίζουμε ἕνα κλαδί ἐνός φυτοῦ καί τό βυθίζουμε στό ἔδαφος. Ὅταν κάνει ρίζες, κόβουμε αὐτό τό κλαδί ἀπό τό μητρικό φυτό, καί ἔχουμε ἕνα καινούργιο

φυτό. Αυτό θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι ἡ θεωρία τῆς καταβολάδος ἢ τῆς μεταφυτεύσεως.

Βασικά ἡ ἐμπύχωση τοῦ ἐμβρύου ἀποτελεῖ ἓνα μυστήριο. Ἀλλά ἔχουμε κάποιους ὑπαινιγμούς στήν ἴδια τήν Ἁγία Γραφή γιά νά στηρίξουμε αὐτήν τή θεωρία. Ὅπως θά ξέρετε, ὁ Θεός ἔδωσε ἐντολή καί εὐλογία στούς πρωτοπλάστους· *«αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε»*²⁶. Δηλαδή;

Ὅπως λέει ὁ μέγας Ἀθανάσιος, *«ἐν αὐτῷ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ γένους»*²⁷. Τί σημαίνει *«ἐν αὐτῷ»*; Μέσα στόν ἴδιο τόν Ἀδάμ ἦταν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς, τῆς κληρονομικότητος δηλαδή, γιά νά βγάλει νέους ἀπογόνους.

Οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς λοιπόν ἦταν μέσα στόν ἴδιο, τόν Ἀδάμ, γιατί ἔτσι ἐξηγεῖται ἐκεῖνο τό *«αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε»*. Ποῦ τό εἶπε ὁ Θεός τό *«πληθύνεσθε»*; Τό εἶπε στούς πρωτοπλάστους. Δέν συντελεῖ λοιπόν τώρα στόν πολλαπλασιασμό τους ὁ Θεός, ἀλλά οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι. Ἄρα μέσα στόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο εἶναι ἡ δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ψυχῶν, ὅπως εἶναι καί ὁ πολλαπλασιασμός τῶν σωματίων.

Ὅτι τό πράγμα εἶναι ἔτσι, τό βλέπουμε καί ἀπό ἓνα ἄλλο σημεῖο. Στήν Πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή διαβάζουμε τά ἐξῆς: *«Διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτῳται, ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὁσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήνησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ»*²⁸.

26. Γέν. 1, 28.

27. Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος Β΄, ΕΠΕ 11, 2, 350.

28. Ἑβρ. 7, 4-10.

Θά ξέρετε γιά ἕναν πόλεμο πού εἶχε κάνει κάποτε ὁ Ἀβραάμ γιά νά διώξει κάποιους βασιλεῖς πού ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν βασιλέων τῆς πενταπόλεως Σοδόμων, Γομόρρας καί τῶν λοιπῶν, γιά νά ἐλευθερώσει τόν ἀνηψιό του τόν Λώτ.²⁹

Ὑστερα ἀπό τή νίκη πού εἶχε ὁ Ἀβραάμ μέ τούς τριακοσίους δεκαοκτώ οἰκογενεῖς του, ἀφοῦ εἶχε πάει πρὸς τόν βορρᾶ νά τούς διώξει, γυρίζει πίσω καί συναντάει τόν Μελχισεδέκ. Ὁ Μελχισεδέκ ἦταν βασιλιάς τῆς Σαλήμ. Σαλήμ εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία ὑπῆρχε ὅταν ὁ Ἀβραάμ ἦλθε ἀπὸ τῆ Μεσσοποταμία στή γῆ Χαναάν, καί ἦταν πόλη τῶν Ἰεβουσαίων.

Ὁ Μελχισεδέκ λοιπόν, ὁ βασιλιάς τῆς πόλεως Σαλήμ, βγῆκε νά τόν ὑποδεχθεῖ. Καί τότε ὁ Μελχισεδέκ προσέφερε στὸν Ἀβραάμ ἄρτον καί οἶνον, ὁ δέ Ἀβραάμ προσέφερε τό δέκατο ἀπὸ τὰ λάφυρα στὸν Μελχισεδέκ. Ὡστε λοιπόν τόν δεκάτωσε τόν Ἀβραάμ, τοῦ πῆρε τό ἕνα δέκατο τῶν λαφύρων.

Ἀλλά, προσέξτε. Ὁ 109ος ψαλμός μᾶς λέει ὅτι ὁ Μεσσίας δέν θά εἶναι κατὰ τὴν τάξη τοῦ Ἀαρών, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξη τοῦ Μελχισεδέκ.³⁰ Συνεπῶς ὁ Μελχισεδέκ, ὡς ἱερεὺς καί βασιλεὺς καί προφήτης, εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν Ἀαρών, τὸν ἀδελφό τοῦ Μωυσέως, πού θά ἐρχόταν πολὺ ἀργότερα. Συνεπῶς ὁ Ἀαρών ἔδωσε δεκάτη στὸν Μελχισεδέκ.

Μὰ ὁ Ἀαρών ἀκόμα δέν εἶχε γεννηθεῖ. Ὁ Ἀαρών, παρακαλῶ, εἶναι πεντακόσια μέ ἑξακόσια χρόνια μετὰ τόν Ἀβραάμ... δέν εἶχε ἀκόμα γεννηθεῖ!

29. Βλ. Γέν. 14, 1-24.

30. Ψαλμ. 109, 4. Βλ. Ἑβρ. 6, 20.

Βεβαίως, λέει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἦταν στήν ὁσφύ, στή μέση τοῦ προγόνου του, τοῦ Ἀβραάμ. Ὃταν ὁ Ἀβραάμ λοιπόν πλήρωσε τήν δεκάτη στόν Μελχισεδέκ, ἦταν σάν νά τήν πλήρωσε ὁ Ἀαρών.

Ἀλλά, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἑνδεκα φυλές πληρωναν δεκάτη στόν Ἀαρών, στούς Λευίτες. Ὁ Λευί ὅμως τώρα, ὁ Ἀαρών, πληρώνει τήν δεκάτη στόν Μελχισεδέκ. Καί ὅπως λέει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ μείζονος εὐλογεῖται»³¹. Δέν μπορεῖ τό μικρότερο νά εὐλογήσει τό μεγαλύτερο, ἀλλά τό μεγαλύτερο εὐλογεῖ τό μικρότερο· καί οὔτε τό μικρότερο φορολογεῖ, ἀλλά φορολογεῖται. Ἄν λοιπόν ὁ Ἀβραάμ ἔδωσε δεκάτη στόν Μελχισεδέκ, ὁ Ἀαρών, πού ἔχει τήν ἱεροσύνη, εἶναι κατώτερος ἀπό τόν Μελχισεδέκ. Καί ἐπειδή ὁ Μεσσίας εἶναι κατά τήν τάξη τοῦ Μελχισεδέκ, ἄρα ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ἀνώτερος ἀπό τόν Ἀαρών.

Δέν ξέρω ἂν τό καταλάβετε. Δέν θά μείνω πολύ, παρὰ μόνο σέ τοῦτο. Ποῦ ἦταν ὁ Ἀαρών –πού εἶναι πολύ μεταγενέστερος τοῦ Μελχισεδέκ– ὅταν πλήρωσε τήν δεκάτη στόν Μελχισεδέκ; Βρισκόταν στήν ὁσφύ, στή μέση τοῦ προγόνου του, τοῦ Ἀβραάμ. Οἱ Ἑβραῖοι θεωροῦσαν ὅτι τό σπέρμα τοῦ ἀνθρώπου ἦταν κάπου ἐδῶ στά νεφρά· ἔτσι νόμιζαν· αὐτό δέν ἔχει σημασία. Συνεπῶς, ἀφοῦ βρισκόταν στή μέση τοῦ προγόνου του, τοῦ Ἀβραάμ, πλήρωσε τή δεκάτη.

Ὁ Ἀαρών λοιπόν ἦταν στήν ὁσφύ τοῦ προγόνου του. Ἄρα λοιπόν ποῦ εἶναι οἱ ἄνθρωποι; Ὅλη αὕτη ἡ

31. Ἑβρ. 7, 7.

άνθρωπότητα πού ὑπάρχει ἐδῶ, κι ἐσεῖς κι ἐγώ, ὅλοι αὐτοί πού ὑπῆρξαν καί ὑπάρχουν καί θά ὑπάρχουν, ποῦ ἤμασταν; Στήν ὁσφύ τοῦ Ἀδάμ· ἀπό ἐκεῖ λοιπόν βγήκαμε. Τώρα, πῶς αὐτές οἱ ψυχές, ἐνῶ εἶναι πνεῦμα ἢ ψυχή, πῶς ἢ κάθε ψυχή μπορεῖ νά ἔχει ἀπαρτισμό, ὁλοκλήρωση καί προσωπικότητα, αὐτό, παιδιά, ἀποτελεῖ πραγματικά ἓνα μυστήριο!

Ἀλλά, παιδιά, ἡ ὥρα πέρασε. Ἐπειδή ὅμως, ὅπως βλέπετε, ὑπάρχει πολύ ἐνδιαφέρον γύρω ἀπό τά θέματα αὐτά, πρῶτα ὁ Θεός θά συνεχίσουμε τήν ἐρχόμενη Κυριακή.

Κυριακή, 17 Ἀπριλίου 1983